

DOKTRYNY I REALIZACJE KONSERWATORSKIE

W ŚWIELE DOŚWIADCZEŃ KRAKOWSKICH
OSTATNICH 30 LAT

Praca zbiorowa pod redakcją
Bogusława Krasnowolskiego

WYDAWNICTWO WAM
SPOŁECZNY KOMITET ODNOWY ZABYTKÓW KRAKOWA

Niniejszy tom zawiera materiały z konferencji
„Doktryny i realizacje konserwatorskie w świetle doświadczeń krakowskich
ostatnich 30 lat”
zorganizowanej w Krakowie w dniach 11–12 grudnia 2008 roku
przez Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa
i Województwo Małopolskie.

Patronat honorowy:
JM Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego Prof. Karola Musioła
JM Rektora Politechniki Krakowskiej Prof. Kazimierza Furtaka
JM Rektora Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie Prof. Adama Wsiolkowskiego

© Wydawnictwo WAM, Kraków 2011

Opracowanie redakcyjne
Maciej Wilamowski

Korekta
Artur Chojnacki, Anna Klasa-Kwiatkowska
Katarzyna Ogórek

Projekt okładki
Jadwiga Mączka

Fotografie na okładce
Paweł Krzan

Skład i przygotowanie do druku
EDYCJA

ISBN 978-83-7505-793-5

WYDAWNICTWO WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków
tel. 12 62 93 200 • faks 12 42 95 003
e-mail: wam@wydawnictwowam.pl
www.wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY
tel. 12 62 93 254-256 • faks 12 43 03 210
e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

KSIEGARNIA INTERNETOWA
tel. 12 62 93 260, 12 62 93 446-447
faks 12 62 93 261
e.wydawnictwowam.pl

Drukarnia

Spis treści

- 9 Franciszek Ziejka
Przedmowa

Referaty

- 13 Bogusław Krasnowolski
**Doktryny konserwatorskie a doświadczenia
Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków
Krakowa**
- 47 Stanisław Waltoś
O kanonach konserwacji zabytków
- 63 Piotr Dobosz
**Prawne granice doktryny konserwatorskiej
i jej początki na ziemiach polskich**
- 105 Bogusław Szmygin
**Współczesna doktryna konserwatorska –
stan obecny i prognozy rozwoju**
- 117 Janusz Sepioł
Architektura i moralność
- 125 Juliusz Braun
**Reklama a ochrona dziedzictwa.
Sojusz czy konflikt?**
- 147 Janusz Smólski
**Początki prac rewaloryzacyjnych w zespołach
zabytkowych Krakowa. Organizacja,
planowanie, realizacje**

- 163 Paweł Dettloff
**Odnowa zabytków Krakowa w ostatnim
trzydziestoleciu. Uwagi w kontekście dziejów
polskiego konserwatorstwa oraz uwarunkowań
doktrynalnych i terminologii**
- 209 Andrzej Kadłuczka
**Rekonstrukcja architektoniczna –
realne czy wirtualne modelowanie
rzeczywistości historycznej?**
- 225 Jan Janczykowski
**Kreacja w konserwacji zabytków architektury
Krakowa**
- 239 Ireneusz Pluska
**Konserwacja w Krakowie – aspekt techniczny
i estetyczny**
- 267 Waldemar Niewalda
**Historia budowy, degradacji, badań
i konserwacji Pałacu Biskupa Erazma Ciołka
przy ul. Kanoniczej 17 w Krakowie**
- 303 Stanisław Karczmarczyk
**Nowe rozwiązania materiałowe i technologiczne
wdrożone w Krakowie do praktyki
konserwatorskiej po 1990 roku**
- 319 Edward Kosakowski
**Doktryna i praktyka w ochronie elewacji
budynków z przełomu XIX i XX wieku –
przemiany świadomości**
- 339 Władysław Zalewski
**Tendencje w zakresie konserwacji i restauracji
malowideł ściennych w Krakowie
na przykładzie historii konserwacji
kaplicy Świętokrzyskiej na Wawelu
i działalności Społecznego Komitetu
Odnowy Zabytków Krakowa**
- 353 Piotr M. Stępień
**Konserwacja fortyfikacji Wawelu – projekty
i realizacje w świetle doktryn konserwatorskich**

- 371 Krzysztof Markiel
**Działania samorządu Województwa
Małopolskiego na rzecz ochrony zabytków**

SPIIS
TREŚCI

Głosy w dyskusji

- 383 Stanisław Załubski
**O wybranych problemach rewaloryzacji
zespołów staromiejskich w okresie przed
powołaniem Społecznego Komitetu Odnowy
Zabytków Krakowa**
- 403 Krzysztof Bień
Wawel na blokowisku

Podsumowanie

- 415 Bogusław Krasnowolski
**Doktryny i realizacje konserwatorskie – próba
podsumowania**
- 428 **Noty o autorach**

Przedmowa

W grudniu 2008 r. Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa obchodził 30. rocznicę swego istnienia. Powstał w dniu 18 grudnia 1978 r., w atmosferze międzynarodowego uznania dla dawnej stolicy Polski, którego wyrazem była decyzja UNESCO o wpisaniu centrum Krakowa wraz z Kazimierzem i Kopalnią Soli w Wieliczce na pierwszą listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego. Niebagatelną rolę w podjęciu decyzji o powołaniu Komitetu do życia odegrał zapewne także wybór w dniu 16 października 1978 r. kardynała Karola Wojtyły na stolicę Piotrową w Rzymie. Oczywiście, istniały również bezpośrednie przyczyny powstania Komitetu, takie jak: niedostatek funduszy na realizację programu ochrony i odnowy zabytków, narastające zagrożenia ekologiczne, a jednocześnie wzrost społecznego zainteresowania stanem i potrzebą odnowy znajdującego się w naszym mieście narodowego dziedzictwa.

Pod hasłem „Kraków – narodu obowiązek” SKOZK rozpoczął systematyczną i na wielką skalę prowadzoną działalność odnowicielską. Przełomową rolę w jego historii odegrała uchwalona przez Sejm w kwietniu 1985 r. ustawa o Narodowym Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa, a także objęcie patronatu nad jego działalnością przez kolejnych Prezydentów Rzeczypospolitej Polskiej. W ten sposób władze państwowe w sposób formalny nadały odnowie zabytków Krakowa ogólnonarodową rangę. Ustawa o Narodowym Funduszu stała się gwarancją pomocy

państwa dla Krakowa poprzez coroczne dotacje z budżetu centralnego realizowane za pośrednictwem Kancelarii Prezydenta RP. W ten sposób udało się zapewnić ciągłość i stabilność procesu ratowania zabytków dawnej stolicy Polski.

Podstawowym zadaniem SKOZK było i jest udzielanie właścicielom i użytkownikom obiektów zabytkowych w Krakowie pomocy finansowej niezbędnej do realizacji programu odnowy poszczególnych zabytków. Takiej pomocy finansowej Komitet jako ustawowy dysponent środków Narodowego Funduszu udziela corocznie dla około 100–120 obiektów. Do ważnych i stałych zadań Społecznego Komitetu należy także poszukiwanie i wdrażanie rozwiązań doskonalących proces rewaloryzacji zabytków w sferze prawnej, organizacyjnej i finansowej. Sprzyjającą okolicznością w realizacji tego celu jest fakt istnienia w dawnej stolicy Polski wielu uczelni, w tym Uniwersytetu Jagiellońskiego, Politechniki Krakowskiej i Akademii Sztuk Pięknych, które kształcą kadry dla procesu rewaloryzacji. Działa tu także sprawny rynek pracy i rynek materiałowy w pełni dostosowany do warunków gospodarki rynkowej. Istnieją wyspecjalizowane instytucje organizujące i nadzorujące te prace.

Powyższe okoliczności sprawiły, że SKOZK mógł się pokusić – przy finansowym wsparciu Kancelarii Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej – o zorganizowanie w dniach 11–12 grudnia 2008 r. sesji naukowej *Doktryny i realizacje konserwatorskie w świetle doświadczeń krakowskich ostatnich 30 lat*, która uświetniła jubileusz trzydziestolecia istnienia Komitetu. Odbywająca się w Auli Collegium Novum Uniwersytetu Jagiellońskiego sesja stała się znakomitą okazją do podjęcia na nowo próby zbiorowego oglądu dorobku w tej dziedzinie w ostatnich latach. Podjęła także ambitną próbę wytyczenia dróg rozwoju idei konserwacji zabytków w przyszłości. Przekonuje o tym lektura zamieszczonych w niniejszej publikacji referatów.

Kraków, 9 listopada 2009 r.

Franciszek Ziejka

Doktryny konserwatorskie a doświadczenia Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa

Tradycje ochrony zabytków sięgają w Krakowie początków tego zjawiska w Polsce i Europie, a więc końca wieku XVIII¹. Co najmniej od połowy XIX w. był Kraków – ze swą Komisją Archeologiczną Towarzystwa Naukowego, a później Gronem Konserwatorów Galicji Zachodniej² oraz Towarzystwem Miłośników Historii i Zabytków Krakowa³ – najważniejszym w Polsce ośrodkiem teoretycznej refleksji i praktycznych działań chroniących zabytki. Był też – obok Warszawy i Wilna – najpoważniejszym w kraju ośrodkiem konserwatorskim w latach międzywojennych⁴.

Bywa tak czasem w historii, że klęski prowokują do przeciwdziałań, których wynikiem mogą stać się nowe

¹ J. Frycz, *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795–1918*, Warszawa 1975, s. 17–34; E. Firlet, *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Krakowie w latach 1776–1939*, [w:] *Odnowa Zabytków Krakowa. Materiały i dokumenty*, Kraków 2003, s. 27–60.

² Bogatą historię Grona dokumentują przekazy źródłowe, zwłaszcza *Protokoły z posiedzeń Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej*, t. 1: (1889–1906), t. 2: (1906–1917), Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. GK 9, 10.

³ Najważniejsze źródło do działalności Towarzystwa to *Księga protokołów Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa*, t. 1–7, 1896–1939, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. TMK 52–58.

⁴ P. Dettloff, *Odbudowa i restauracja zabytków architektury w Polsce w latach 1918–1930: teoria i praktyka*, t. 1–2, Kraków 2004.

1. Epitafium
Stanisława
Tomkowicza
z kościoła
Mariackiego.
Fot. autor

wartości i jakości. Umieszczenie Krakowa na pierwszej liście światowego dziedzictwa w 1978 r. i niemal jednoczesne powołanie Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa – to fakty, które będąc konsekwencjami regresu miasta w dobie PRL-u, tworzyły zarazem nowe perspektywy dla ochrony zabytków w naszym mieście.

Klęska, jaką dla ogółu zabytków w Polsce były rządy komunistyczne (bilans ówczesnych zniszczeń wciąż oczekuje na opracowanie⁵), w Krakowie odzwierciedlała się zwłaszcza w postępującej wraz z kryzysem ekologicznym destrukcji zabytkowej substancji oraz w trwałym zniszczeniu panoram miasta. To ostatnie zjawisko nasilało się systematycznie od lat 60. do 80. XX w., jako wynik pełnego

⁵ Próba takiego bilansu był *Memoriał o stanie zabytków w Polsce* opracowany staraniem Głównej Komisji Konserwatorskiej Stowarzyszenia Historyków Sztuki przez zespół historyków sztuki pod kierunkiem przewodniczącego Komisji dra Tadeusza Rudkowskiego (z udziałem reprezentujących środowisko krakowskie Mariana Korneckiego i autora), datowany 22 listopada 1981 r. *Memoriał* miał być prezentowany na Kongresie Kultury Polskiej 13 grudnia 1981 r., do czego nie doszło w związku z wprowadzeniem stanu wojennego. W rezultacie – staraniem dra T. Rudkowskiego – został opublikowany w „drugim obiegu”.

podporządkowania planowania przestrzennego decyzjom politycznym⁶. Bariery polityczne i gospodarcze, uniemożliwiające podejmowanie na szerszą skalę działań praktycznych, nie dotyczyły myśli teoretycznej⁷. W trudnym okresie pierwszego powojennego ćwierćwiecza ukształtowały się w Krakowie ośrodki o istotnym znaczeniu dla utworzenia naukowych podstaw późniejszych procesów⁸. Za pierwsze wielkie osiągnięcie – nie tylko praktyczne, lecz i teoretyczne – uznać należy konserwację Ołtarza Mariackiego przeprowadzoną w latach 1946–1949 pod kierunkiem prof. Mariana Słoneckiego⁹. W 1950 r. – w oparciu o przedwojenne doświadczenia – powstał w Akademii Sztuk Pięknych Wydział Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki¹⁰. Praktyczne i teoretyczne działania jego współtwórcy i pierwszego dziekana, prof. Józefa Edwarda Dutkiewicza (1903–1968;

⁶ J. Bogdanowski, *Urbanizacja Krakowa w dobie PRL*, [w:] *Kraków w Polsce Ludowej. Materiały sesji naukowej Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 27 maja 1995 r.*, red. J. M. Małecki, Kraków 1996, s. 9–22. Analiza kryzysu miasta w dobie komunistycznej – zob. J. Purchla, *Dziedzictwo a rozwój*, [w:] *Dziedzictwo a rozwój. Doświadczenie Krakowa*, Kraków 2000, s. 64–68.

⁷ Z. Beiersdorf, *Ochrona i konserwacja dóbr kultury w Krakowie w latach 1944–1989. Próba oceny*, [w:] *Kraków w Polsce Ludowej...*, s. 91–114.

⁸ Por. J. E. Dutkiewicz, *Naukowy dorobek konserwatorstwa w okresie dzieściolecia*, „Materiały do Studiów i Dyskusji z Zakresu Teorii i Historii Sztuki, Krytyki Artystycznej oraz Metodologii Badań nad Sztuką” 3–4, 1955, s. 510.

⁹ M. Słonecki, *Konserwacja Ołtarza Mariackiego Wita Stwosza*, „Ochrona Zabytków” 3, 1949, nr 1, s. 33–45; T. Rudkowski, *Dzieje konserwatorskie Ołtarza Mariackiego*, [w:] *Wit Stwosz. Studia o sztuce i recepcji*, Warszawa–Poznań 1986, s. 147–177; Z. Beiersdorf, *Ochrona...*, s. 94; Ł. Walczy, *O konserwacji Ołtarza Mariackiego*, „Spotkania z Zabytkami” 1983, nr 2, s. 54–56.

¹⁰ M. Dayczak-Domanasiewicz, *Krótki zarys dziejów Wydziału Konserwacji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie (1950–1990)*, „Ochrona Zabytków” 43, 1990, nr 4, s. 174–189; też, *Zarys historii Wydziału Konserwacji Dzieł Sztuki (1950–1990)*, [w:] *Czterdziestolecie Wydziału Konserwacji Dzieł Sztuki ASP w Krakowie (1950–1990)*, „Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków” 88, 1992, s. 12–13; W. Ślesiński, *Szkolnictwo konserwatorskie w Polsce, dorobek, stan obecny, kierunki rozwoju*, „Ochrona Zabytków” 35, 1982, nr 3–4, s. 163–168; W. Zalewski, *Wydział Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki ASP w procesie rewaloryzacji zabytków Krakowa*, „Biuletyn Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa” 51, 2003, s. 27–30.

il. 2)¹¹, chociaż zapewne słusznie krytykowane za nadmierne eksponowanie kreatywnego aspektu pracy konserwatora, weszły na trwałe do dorobku polskiej myśli konserwatorskiej. Różnorodność postaw i programów wcześniej uzmysłowiała wystawa *Dzieło sztuki w konserwacji*¹². Wielkie zasługi dla rozwoju myśli teoretycznej i działań praktycznych wniósł prof. Józef Lepiarczyk (1917–1985)¹³, pierwszy miejski konserwator zabytków (1952–1956), autor pierwszego programu ochrony konserwatorskiej Krakowa¹⁴, pierwszy historyk sztuki, który akcentował konieczność ochrony architektury II połowy XIX w.¹⁵, dziś już oczywistą¹⁶. Bardzo istotny wkład wniosła dr Hanna Pieńkowska (1917–1976;

¹¹ A. Bochnak, *Józef Edward Dutkiewicz 1903–1968*, „Folia Historiae Artium” 6–7, 1971, s. 267–273; H. Pieńkowska, *Działalność konserwatorska prof. dra Józefa E. Dutkiewicza (okres powojenny)*, „Ochrona Zabytków” 30, 1968, nr 4, s. 69–73; L. Kalinowski, *Józef Edward Dutkiewicz (1903–1968)*, [w:] *Czterdziestolecie...*, tenże, *Józef Edward Dutkiewicz (1903–1968)*, „Ochrona Zabytków” 43, 1990, nr 4, s. 189–190; B. Krasnowolski, *Poglądy profesora Józefa E. Dutkiewicza na konserwację dzieł sztuki i ochronę zabytków. Próba odtworzenia*, [w:] *Drogi współczesnej konserwacji. Aranżacja, ekspozycja, rekonstrukcja. Profesorowi Józefowi E. Dutkiewiczowi w 30 rocznicę śmierci*, red. M. Ostaszewska, „Studia i Materiały Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie” 9, 1999, cz. 1, s. 44–53.

¹² *Dzieło sztuki w konserwacji, katalog wystawy*, red. zespół pod przewodnictwem M. Dayczak-Domanasiewicz, Kraków 1976.

¹³ M. Rożek, *Józef Lepiarczyk, badacz dziejów architektury i urbanistyki*, „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury” 22, 1988, s. 279–181; tenże, *Professor doktor Józef Lepiarczyk (1917–1985)*, „Rocznik Krakowski” 52, 1986; L. Kalinowski, *Przemówienie wygłoszone podczas pogrzebu Profesora Józefa Lepiarczyka*, „Folia Historiae Artium” 23, 1987, s. 155–156; Z. Beiersdorf, *Ochrona...*, s. 99–100.

¹⁴ J. Lepiarczyk, *Stan i potrzeby Krakowa w zakresie ratownictwa i konserwacji zabytków*, „Ochrona Zabytków” 8, 1955, nr 3, s. 195–203.

¹⁵ Waler zabytkowy niedocenianej jeszcze w latach 50. architektury z II połowy XIX w. akcentował m.in. skutecznie walcząc o zachowanie efektów dokonanej przez Tomasza Prylińskiego przebudowy Sukiennic; J. Lepiarczyk, *Przebudowa czy konserwacja*, „Ochrona Zabytków” 8, 1955, nr 3, s. 187–192. Jego oponentami byli wówczas Józef E. Dutkiewicz (*Przykład Sukiennic*, ibidem, s. 178–186) i Jan Zachwatowicz (*W sprawie konserwacji Sukiennic*, ibidem, s. 193–194).

¹⁶ J. Purchla, *Dziewiętnastowieczny Kraków jako problem konserwatorski*, [w:] *Przeszłość i przyszłość zabytkowego Krakowa. Materiały sesji naukowej Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa w roku 1990*, red. J. M. Małęcki, Kraków 1994, s. 47.

2. Józef Edward
Dutkiewicz.
Kopia autoportretu,
mal. M. Schuster-
-Gawłowska

il. 3, 4)¹⁷, wieloletni wojewódzki konserwator zabytków w Krakowie. Na szczególną uwagę zasługuje zorganizowane przez nią w 1973 r. ogólnopolskie seminarium metodologiczne z udziałem specjalistów z wielu różnorodnych dyscyplin naukowych poświęcone kompleksowości i doku-

¹⁷ M. Kornecki, *Hanna Pieńkowska (1917–1976)*, „Folia Historiae Artium” 13, 1977, s. 147–153; tenże, *Hanna Pieńkowska – Konserwator Ziemi Krakowskiej*, [w:] *Konserwator i Zabytek. In memoriam Jerzego Remera*, Warszawa 1991, s. 213–219; T. Chrzanowski, *Hanna Pieńkowska 1917–1976*, „Biuletyn Historii Sztuki” 30, 1977, z. 4, s. 391–393.

3. Hanna
Pieńkowska
i architekt-
-konserwator
Julian Klimek
(1968 r.).
Fot. w posiadaniu
Marii Majki

4. (po prawej)
Hanna Pieńkowska
i jej współpracow-
nicy (1972 r.).
Fot. w posiadaniu
Marii Majki

mentacji działań konserwatorskich¹⁸. Formułując progra-
my ochrony zabytków Pieńkowska pierwsza wprowadziła
do terminologii konserwatorskiej pojęcie „rewaloryzacji”,
rozumiane jako przywracanie zatartych wartości poprzez
działania interdyscyplinarne, a zarazem jako wiązanie
w jedną całość problemów, poczynwszy od najbardziej ogóln-
nych (krajobraz, historyczne układy przestrzenne) poprzez
poszczególne obiekty po ich detale. Wybitnym teoretykiem
konserwacji zabytków był dr Marian Kornecki (1924–2001;

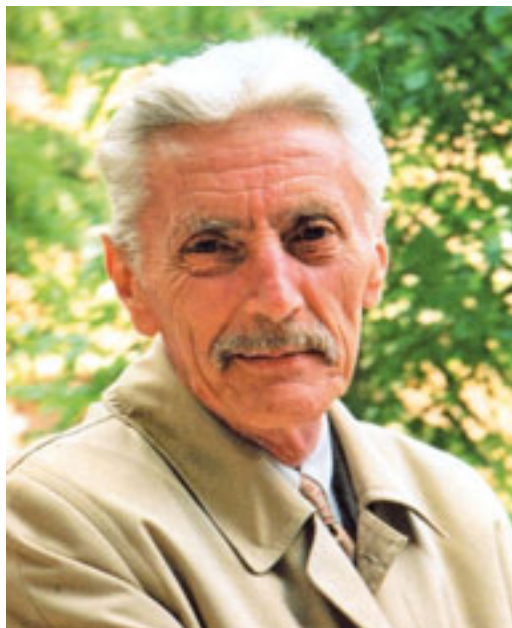
¹⁸ *Materiały z ogólnopolskiego seminarium metodologicznego poświęconego za-
gadnieniom metodyki i form kompleksowej dokumentacji prac badawczych
i konserwatorskich odbytego w dniach 19–20 II 1973 r.*, red. H. Pieńkowska,
M. Kornecki, „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa
Krakowskiego”, Kraków 1973.

5. Marian Kornecki
(ok. 1970 r.).
Fot. w posiadaniu
Marii Majki

il. 5)¹⁹. Z jego bogatego dorobku warto tu przytoczyć próbę zdefiniowania „granicy, jakiej nie powinna przekraczać interwencja i aranżacja konserwatorska”. Akcentował, iż mimo różnorodności i zmienności kryteriów („nawet raz określone będą musiały podlegać ciągłej rewizji i ewolucji, uwarunkowanej postępowaniem nauk teoretycznych i metod naukowo-konserwatorskich”), istnieją zasady trwale i nie-naruszalne: „zachowania prawdy historycznej, czyli autentyzmu dzieła sztuki; zastosowania przy podejmowaniu konserwacji postępowania naukowego; zapewnienia pełnej rzetelności, opartej na stałym pogłębianiu wiedzy fachowej i techniki; zapewnienia bezspornej dominacji zabytku za-

¹⁹ B. Krasnowolski, *Poglądy konserwatorskie Mariana Korneckiego*, „Biuletyn Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa” 48, 2002, s. 50–63.

6. Andrzej Fischinger.
Fot. wg J. Ostrowski,
Andrzej Fischinger
1929–2005, „Rocznik
Krakowski” 72, 2006,
s. 213

również w wypadku aranżacji integrującej «do wewnątrz» dzieła sztuki, jak i w kontekście z otaczającą go scenerią»²⁰. Teorię klasyfikacji i ochrony krajobrazu rozwijał prof. Janusz Bogdanowski (1929–2003)²¹ i Zakład Architektury Krajobrazu, utworzony przez niego na Politechnice Krakowskiej. Model interdyscyplinarnych działań konserwatorskich był wypracowany – i z różnym skutkiem realizowany – przez krakowski oddział Państwowego Przedsiębiorstwa Pracownie Konserwacji Zabytków²². W jego ramach metodologię ochrony krajobrazu kulturowego rozwijała kierowana

²⁰ M. Kornecki, *Granice interwencji i aranżacji konserwatorskiej*, „Ochrona Zabytków” 29, 1976, nr 4, s. 298–305.

²¹ J. Bogdanowski, *Architektura krajobrazu. Wybrane problemy studialne, projektowe i konserwatorskie*, Kraków 1968; tenże, *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, Wrocław 1976; tenże, *Problemy metodologiczne rewaloryzacji urbanistyczno-krajobrazowej miasta zabytkowego na przykładzie Kazimierza Krakowskiego*, Studia i Materiały – Pracownie Konserwacji Zabytków, Warszawa 1985.

²² M. Kornecki, *Oddział Krakowski Przedsiębiorstwa Państwowego Pracownie Konserwacji Zabytków. Trzydziestolecie 1951–1981*, Kraków 1981; T. Małkowska-Holcerowa, *Przedsiębiorstwo Państwowe Pracownie Konserwacji Zabytków Oddział w Krakowie (1951–1991)*, „Biuletyn Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa” 51, 2003, s. 48–79.

przez Marię Dayczak-Domanasiewicz i Teresę Holcerową Pracownia Dokumentacji Naukowo-Historycznej (szczególnie aktywna w latach 70. i 80.), a zwłaszcza architekt Waldemar Niewalda oraz historycy sztuki Zbigniew Beiersdorf i autor. Środowisko to zaproponowało nieskomplikowaną konstrukcję stref ochrony konserwatorskiej, określanych w oparciu o równolegle prowadzone analizy historyczne i krajobrazowe. Nie sposób nie wspomnieć tu o rozwoju metodologii badań terenowych: archeologicznych²³, architektonicznych²⁴ oraz w zakresie stratygrafii tynków²⁵.

Za pierwszą próbę praktycznej realizacji kompleksowej wizji konserwatorskiej – wizji rewaloryzacji w całym tego słowa znaczeniu – uznać należy prace w zespole pałaców ulicy Kanoniczej zapoczątkowane w połowie lat 60. i rozwijane w latach 70. przez krakowskie PKZ²⁶. Prace te wniosły znaczący wkład do wykształcenia metodologii kompleksowych badań prowadzonych dla celów konserwatorskich. Zapoczątkowały je badania z zakresu historii sztuki prowadzone – głównie przez dra Andrzeja Fischinger (1928–2005; il. 6)²⁷ – w oparciu o kwerendy w źródłach

²³ Szczególne zasługi położył tu dr hab. Kazimierz Radwański jako dyrektor Muzeum Archeologicznego w Krakowie (zob. K. Radwański, *Kraków przedlokacyjny. Rozwój przestrzenny*, Kraków 1975) i Pracownia Konserwatorsko-Archeologiczna PKZ w Krakowie.

²⁴ Badania te rozwijane były zwłaszcza w krakowskich PKZ (szczególne zasługi położyli Andrzej Swaryczewski i Waldemar Niewalda; zob. W. Niewalda, *Dokumentacja badań architektonicznych*, [w:] *Materiały z ogólnopolskiego seminarium...*, s. 87–106) i w Miejskim Biurze Projektów (zob. S. Załubski, *Miejskie Biuro Projektów w Krakowie na rzecz odnowy Starego Miasta*, „Biuletyn Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa” 51, 2003, s. 31–47).

²⁵ Badania te zapoczątkował prof. Józef Edward Dutkiewicz, rozwijali zaś konserwatorzy związani z Wydziałem Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki ASP oraz Pracownią Konserwacji Dzieł Sztuki PKZ; zob. J. Gadowski, W. Zalewski, *Dokumentacja badań tynków i warstw malarskich. Stan i potrzeby*, [w:] *Materiały z ogólnopolskiego seminarium...*, s. 107–120.

²⁶ *Zagadnienia badawcze i projektowe zespołu ulicy Kanoniczej w Krakowie. Materiały z sympozjum konserwatorskiego PKZ w Krakowie*, Kraków 1971.

²⁷ J. Ostrowski, *Andrzej Fischinger 1929–2005*, „Rocznik Krakowski” 72, 2006, s. 213–214; B. Krasnowolski, *Wspomnienie o doktorze Andrzeju Fischingerze*, „Biuletyn Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa” 55, 2006, s. 63–66.

pisanych, planistycznych i ikonograficznych oraz analizy stylistyczno-porównawcze²⁸. Ich kontynuacją – prowadzoną w konsultacji z historykami sztuki – były różnorodne badania terenowe: archeologiczne, stratygraficzne tynków, architektoniczne. Metoda tego rodzaju znacząco poszerzyła tradycyjną bazę źródłową, bowiem jako źródło pierwszorzędnej wartości – całkowicie obiektywne – potraktowano zapis historii zawarty w warstwach archeologicznych oraz strukturach tynków i murów. Opracowania badawcze archeologów, artystów-konserwatorów i architektów należy w tych wypadkach uznać za krytykę źródeł, analogiczną do będącej domeną historyków interpretacji źródeł pisanych i właściwej historykom sztuki interpretacji cech formalnych. W rzeczywistości PRL-u na tym niestety skończyły się sukcesy ogromnego przedsięwzięcia. Za myślą teoretyczną, nieskrępowaną ideologicznymi i finansowymi przesłankami, nie nadążały wówczas rozwiązania praktyczne. Faza projektowa obciążona była licznymi pozamerytorycznymi uwarunkowaniami określonymi przez partyjnych decydentów, zaś faza realizacyjna do końca lat 80. objęła jedynie 25% obiektów. W tej sytuacji sukces naukowy zakończył się klęską konserwatorską: odsłonięte przez badaczy detale – kamieniarka, dekoracje malarские i sgraffitowe, przez kilka, kilkanaście, a nawet dwadzieścia lat nie poddane konserwacji, ulegały destrukcji pod wpływem zanieczyszczonej atmosfery przemysłowego miasta.

I w tej właśnie sytuacji – fizycznie rozpadającej się substancji zabytkowego Krakowa, dysponującego ogromnym i niewykorzystanym potencjałem intelektualnym, zdolnym dzięki nabytym doświadczeniom rozpad ten powstrzymać – pojawiły się w roku 1978 dwa nowe, wspomniane czynniki: wpis na listę światowego dziedzictwa²⁹ i utworzenie Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krako-

²⁸ Podsumowanie: A. Fischinger, *Historia ulicy Kanoniczej w Krakowie*, [w:] *Zagadnienia badawcze i projektowe...*

²⁹ M. Paździor, *Kraków i Wieliczka na pierwszej liście światowego dziedzictwa kulturalnego*, „Ochrona Zabytków” 32, 1979, nr 1, s. 69.

wa³⁰, który na mocy ustawy z 1985 r. jest dysponentem Narodowego Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa³¹.

Trzydziestolecie, będące zasadniczym przedmiotem tej wypowiedzi, podzielić można na dwa okresy: cezurą są zmiany polityczne lat 1989–1990 i związane z nimi ponowne uformowanie Społecznego Komitetu w lutym 1990 r. W pierwszym okresie nieprzekraczalną barierą były względy polityczne. Ówczesny sukces – to nadanie najwyższej rangi państwowej procesom odnowy Krakowa i zapewnienie źródeł ich finansowania. Ale upolitycznienie wszelkich decyzji powodowało, że obok autentycznych sukcesów w postaci kompleksowych prac konserwatorskich w licznych budynkach – dochodziło też do działań karygodnych, obliczonych na efekt propagandowy. Należy tu wspomnieć o wyburzeniach wewnątrz blokowych – murów granicznych i oficyn – a więc o świadomie i celowo prowadzonej destrukcji zabytkowej struktury urbanistycznej lokacyjnego Krakowa. Działaniom tym, zapoczątkowanym w latach 70., położył kres arch. Janusz Smólski, od 1983 r. miejski konserwator zabytków. Jego też staraniem w 1985 r. powstały kompetentnie opracowane *Założenia do programu ochrony i rewaloryzacji zespołów i obiektów zabytkowych Krakowa i województwa krakowskiego na lata 1986–1995*, zatwierdzone przez władze miejskie w roku 1985³².

Sytuacja krakowskich zabytków – brak poważniejszych działań przed rokiem 1978 i nie zawsze właściwe programy realizowane od tegoż roku – powodowały konsolidowanie się „opozycji konserwatorskiej” skupionej w stowarzyszeniach naukowych i twórczych: Stowarzyszeniu Historyków Sztuki, Sekcji Konserwatorskiej Związku Polskich Artystów Plastyków, Towarzystwie Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Stowarzyszeniu Architektów Polskich, Towarzystwie Urbanistów Polskich³³. Już w 1974 r.

³⁰ B. Krasnowolski, *Odnova zabytków Krakowa. Geneza, cele, osiągnięcia, zamierzenia*, Kraków 2004, s. 6–183.

³¹ „Dziennik Ustaw”, 1985, nr 21, poz. 90.

³² B. Krasnowolski, *Odnova...*, s. 33–34.

³³ Tegoż, *Działalność krakowskich stowarzyszeń naukowych i twórczych w dziedzinie ochrony konserwatorskiej Krakowa*, „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury” 17, 1983, s. 263–269.

7. Tadeusz Chrzanowski.
Fot. wg „Biuletyn
Społecznego Komitetu
Odnowy Zabytków
Krakowa” 46, 2001

pięć wspomnianych stowarzyszeń opracowało wspólne stanowisko w postaci *Memoriału w sprawie ochrony i rewitalizacji zabytków Krakowa*³⁴ przekazanego władzom miasta. Ponowne wspólne wystąpienie tychże stowarzyszeń z połowy 1980 r., akcentuje brak całościowego programu rewitalizacji zabytkowego obszaru miasta³⁵. Kilka miesięcy później podobne, krytyczne stanowiska zajmowały nowe organizacje, utworzone w klimacie związanym z powstaniem „Solidarności”: Polski Klub Ekologiczny³⁶ i Obywatelski Komitet Ratowania Krakowa³⁷. Na szczególną uwa-

³⁴ Pełny tekst publikowany: ibidem, s. 263–265.

³⁵ Aktualny pogląd stowarzyszeń twórczych na sprawy ochrony zabytków Krakowa (w nawiązaniu do „Memoriału” pięciu stowarzyszeń z dnia 14 marca 1980 r.), publikowany: „Architektura” nr 6/1980, s. 52–53.

³⁶ „Quo vadis, Cracovia?” Jaki jest Kraków, a czym i jaki ma być w przyszłości? Wybór materiałów V Forum Dyskusyjnego z cyklu „Problemy ekologiczne Krakowa”, Kraków 1981, wyd. II Kraków 1985, s. 55–56.

³⁷ Obywatelski Komitet Ratowania Krakowa, dokumenty i materiały za rok 1981, Kraków 1982; Obywatelski Komitet Ratowania Krakowa, dokumenty i materiały za rok 1982, Kraków 1983.

gę zasługują ówczesne, krytyczne wypowiedzi, płynące ze środowisk konserwatorskich od osób prywatnych, które od roku 1990 tworzyć będą nowe oblicze Społecznego Komitetu, z prof. Tadeuszem Chrzanowskim (1926–2006; il. 7) na czele³⁸. Tadeusz Chrzanowski – wraz z Marianem Korneckim i autorem – był też autorem analizy, przekazanej w 1989 r. Ministrowi Kultury i Sztuki w rządzie Tadeusza Mazowieckiego³⁹; dokument ten uznać należy za punkt wyjścia i podstawę dla nieco późniejszych programów Społecznego Komitetu.

W lutym 1990 r., na inauguracyjnym posiedzeniu Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa w nowym składzie, starałem się przedstawić podstawowe trudności, z którymi – we współdziałaniu z władzami miasta – Komitet winien się zmierzyć jako ze „spadkiem” po dziesięcioleciach komunizmu. Definiowałem je wówczas następująco:

- skażenie środowiska naturalnego, spowodowane zlokalizowaniem tutaj i w regionach sąsiednich wysoce uciążliwego przemysłu surowcowego (...),
- pośrednie skutki rozbudowy przemysłu surowcowego: zdominowanie tradycyjnej funkcji Krakowa jako międzynarodowego centrum kultury przez obce jego specyficznie funkcje przemysłowe; lawinowo postępujący rozrost miasta, tendencyjnie utożsamiany z rozwojem (...);
- wadliwa struktura własnościowa, wynikająca z faktycznego ubezwłasnowolnienia prywatnych właścicieli (...) obiektów zabytkowych (...); rezultatem jest stała ruderyzacja zabudowy mieszkalnej, stanowiącej zasadniczą tkankę zabytkowych zespołów miejskich Krakowa;
- negatywne zjawiska, jakie można było zaobserwować w toku nie zawsze właściwie pojmowanej akcji odnowy Krakowa: nasilenie notowanych już przed II wojną światową procesów uszczuplania tradycyjnej funkcji mieszkalnej centrum miasta na rzecz różnorodnych instytucji (...); trwające do początku lat 80. masowe wyburzenia, prowadzone niestety także w ramach „re-

³⁸ T. Chrzanowski, *Czy Kraków jest rewaloryzowany? Nie!*, „Tygodnik Powszechny” nr 11/1981, s. 1, 6.

³⁹ Fragmenty publikowane: B. Krasnowolski, *Odnova...*, s. 38–39.

- waloryzacji” (...); błędy organizacyjne, powodujące wieloletnie (często ponad dwudziestoletnie) przestoje pomiędzy badaniami i projektowaniem a wykonawstwem prac, z narażeniem wykwaterowanych obiektów na niszczenie i rozkradanie wyposażenia; będące rezultatem tak przebiegających procesów sprymitywizowania pojęcia „rewaloryzacji”, sprowadzonego w praktyce do zwykłego remontu, a niekiedy do działań antykonserwatorskich, z zastępowaniem oryginału przez atrapy,
- totalne niemal unicestwienie krajobrazu wsi podkrakowskiej (...),
 - zdewastowanie kompozycji zieleni, przekazanych w gestię gospodarki komunalnej, a praktycznie bezpańskich: parków miejskich, Plant, ogrodów, skwerów, alejowych rozwiązań ulic;
 - tendencyjne pomijanie lub niewspółmierne do obiektywnych potrzeb ograniczanie finansowania ze środków konserwatorskich prac w zespołach kościelnych (jako skutek polityki wyznaniowej i działalności Urzędów ds. Wyznań);
 - niedorozwój muzealnictwa, wyrażający się katastrofalnymi warunkami przechowywania i eksponowania zbiorów, ich nadmierną – w stosunku do konserwacji – eksploatacją oraz brak tak potrzebnych placówek, jak muzeum architektury (zabezpieczające jednocześnie luźne materiały ujawniane podczas prac konserwatorskich) czy (...) skansen wsi podkrakowskiej;
 - bałagan organizacyjno-prawny, wynikający z niejasnego sprecyzowania wzajemnych kompetencji Wydziału Ochrony Zabytków Urzędu m. Krakowa, Zarządu Rewaloryzacji Zespołów Zabytkowych Krakowa, naczelników dzielnic a do niedawna także władz politycznych (...);
 - stały wzrost kosztów procesu ochrony zespołów zabytkowych Krakowa, niewspółmierny wobec osiąganych efektów (...); ma on swe przyczyny w błędach organizacyjnych oraz w pogoni za zyskiem ze strony wykonawców (...)”⁴⁰.

Zmiany ustrojowe lat 1989–1990 spowodowały powstanie nowej sytuacji także w ochronie zabytków i konieczność rozwiązania sprzeczności między ochroną dziedzictwa a nową sytuacją prawną i ekonomiczną⁴¹. Koniec systemu nakazowo-rozdzielczego, przywrócenie wolnego rynku i praw własności – to czynniki, które stworzyły nowe szanse, ale i nowe wyzwania. Narastają konflikty pomiędzy chronieniem walorów zabytkowych a dążeniami właścicieli, niemożliwymi dziś do zlekceważenia; to nie przypadek, że najgorzej prezentuje się dziś stan konserwatorski prywatnych kamienic, zarówno z uwagi na tendencje do przekraczania zasad konserwatorskich (kamienica przy ul. Szerokiej w centrum dawnego *Oppidum Iudaeorum* jest tu klasycznym przykładem), jak przez brak zainteresowania ze strony ogółu właścicieli pozyskiwaniem dotacji z Narodowego Funduszu.

Od roku 1990 Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa zyskał pełne szanse kształtowania strategii opartej na naukowych przesłankach i na doświadczeniach środowisk w Komitecie reprezentowanych. Z naciskiem podkreślić należy, że dorobek ten – poza niektórymi, skrajnymi sformułowaniami prof. Józefa Edwarda Dutkiewicza o roli współczesnych kreacji (*kompensacja przez współczesność*) – wpisuje się w światową myśl i doktrynę konserwatorską, od prac Aloisa Riegla⁴² i Maxa Dvořáka⁴³ po sformułowania *Karty Ateńskiej* z 1931 r. i *Karty Weneckiej* z 1964 r.⁴⁴ oraz myśl współczesnych teoretyków. Już w październiku 1990 r. uchwalony został dokument zatytułowany *Program ideowy i kierunki działania Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa*⁴⁵. „Przywrócenie

⁴¹ Zob. J. Purchla, *Dziedzictwo a rozwój...*, s. 68–73.

⁴² A. Riegl, *Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen und seine Entstehung*, Wien – Leipzig 1903.

⁴³ M. Dvořák, *Katechismus der Denkmalpflege*, Wien 1916.

⁴⁴ Oba dokumenty były wielokrotnie publikowane, m.in. w *Vademecum konserwatora zabytków. Międzynarodowe normy ochrony dziedzictwa kultury*, „Biuletyn ICOMOS – Polskiego Komitetu Narodowego”, Warszawa 1996.

⁴⁵ Przyjęty uchwałą Komitetu 23 października 1990 r. Fragmenty publikowane: B. Krasnowolski, *Odnova...*, s. 40.

rangi Krakowa jako jednej ze stolic Europy Środkowej” uznane zostało za zasadniczy cel strategii polegającej na „preferencji dla ochrony zabytków i działań zabezpieczających autentyczną substancję oraz powstrzymywania procesu destrukcji (...), konserwacji, w wyjątkowych wypadkach rewaloryzacji traktowanej jako działalność zasadniczo ograniczona do zespołów o najwyższej wartości zabytkowej (np. Wawel, ulica Kanonicza, pałace miejskie, rezydencje podmiejskie w typie willi na Woli Justowskiej) (...), inspirowaniu i popieraniu badań naukowych związanych z ochroną zabytków (...), założeniu, że proces odnowy i rewaloryzacji winien uwzględnić całościowe kształtowanie zespołów urbanistycznych”. Sukcesem ostatnich kilkunastu lat jest wypracowywanie i stałe aktualizowanie programów konserwatorskich⁴⁶, opartych w dużej mierze na dorobku kształtowanym już przed rokiem 1990. Jak zapisano w programowym dokumencie, przyjętym w roku 2003, „działania Społecznego Komitetu winny być podporządkowane konserwatorskiej wizji Krakowa. Dla jej stałego realizowania niezbędne jest przestrzeganie następujących zasad: (...) prawidłowe konstruowanie cyklu prac konserwatorskich, poczynając od dokumentacji badawczych, poprzez konserwatorski program (projekt), do wykonawstwa, z zapewnieniem merytorycznego nadzoru na wysokim poziomie; konsekwentne stosowanie powyższych zasad w odniesieniu do wszystkich konserwowanych zabytków, niezależnie od ich klasy artystycznej i znaczenia historycznego; uwzględnienie w procesach ochrony i rewaloryzacji całościowego kształtowania zespołów urbanistycznych,

⁴⁶ W 1998 r. przyjęty został przez SKOZK *Program ochrony i konserwacji zabytków Krakowa na lata 1999–2003* (publikowany: *Odnova zabytków Krakowa...*, s. 111–115), w 2002 r. nastąpiła aktualizacja programu z 1990 r. (*Program i kierunki działania Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa*; publikowany: *ibidem*, s. 121–129), w 2003 r. przyjęto *Program prac konserwatorskich w Krakowie na lata 2004–2010* (publikowany: *Dokumenty Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa*, Kraków 2003, s. 3–67); w grudniu 2009 r. SKOZK przyjął dokument programowy *Potrzeby w zakresie prac remontowo-konserwatorskich w zespołach zabytkowych Krakowa na lata 2011–2015*.

wraz z kontekstem przestrzennym i krajobrazowym oraz wnętrzami urbanistycznymi, wyodrębnionymi w oparciu o analizy historyczne i strukturalno-krajobrazowe; szerokie traktowanie działań konserwatorskich, obejmujących zespoły i pojedyncze dzieła architektury wraz z ich otoczeniem (ze szczególnym uwzględnieniem kompozycji zieleni) oraz zabytkowym wystrojem, w skład którego wchodzić mogą detale architektoniczne oraz dzieła rzeźby, malarstwa, rzemiosła artystycznego; ochrona i konserwacja zabytkowych konstrukcji oraz dzieł techniki (...). Społeczny Komitet (...) z naciskiem podkreśla, że konserwacja zabytków architektury winna być powiązana z konserwacją wystroju, zarówno w budowlach sakralnych (ołtarze i inne sprzęty kościelne, obrazy, rzeźby, malowidła, witraże), jak świeckich. Wymaga to zachowania bez naruszania historycznych więzi pomiędzy zabytkiem architektury a jego wyposażeniem”⁴⁷.

Jak zatem można określić wkład Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa w dzieło ochrony zabytków: organizację, teorię, praktykę?

Fakt trzydziestoletniego istnienia Społecznego Komitetu i stałego sprawowania nad nim patronatu przez Pierwszą Osobę w Państwie – w sposób godny sytuuje problemy ochrony konserwatorskiej Krakowa w skali ogólnopolskiej. Społeczny Komitet i jego członkowie wielokrotnie akcentowali w swych wystąpieniach i publikacjach rangę Krakowa w skali ogólnopolskiej i europejskiej, uzasadniając szczególne traktowanie naszego miasta⁴⁸.

Organizacja Społecznego Komitetu – jako ciała skupiającego zarówno specjalistów z różnych dziedzin związanych zawodowo z ochroną zabytków, jak pasjonatów – zdaje się w sposób właściwy zapewniać kompetentne programowanie i nadzorowanie przebiegu realizacji konser-

⁴⁷ *Program i kierunki działania...*, s. 125.

⁴⁸ T. Chrzanowski, *Dorobek i doświadczenie Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa*, [w:] *Dziedzictwo i rozwój...*, s. 21–26; tenże, *Kraków i jego dziedzictwo kulturowe jako podstawa sytuacji metropolitalnej*, [w:] *Europejskie Dni Dziedzictwa*, Kraków 2000, s. 9–17; B. Krasnowolski, *Odnowa zabytków...*, s. 6–13.

watorskich, od ogólnych założeń ideowych po rozwiązania szczegółowe. Zdaje się być modelowym wręcz rozwiązaniem współpracy pomiędzy ciałem społecznym a władzą państwową i samorządową, wpisując się pod tym względem w tradycje wypracowane przed przeszło stu laty przez Główny Konserwatorów Galicji Zachodniej i Wschodniej. W przełomowym roku 1990 Społeczny Komitet kategorycznie odrzucił aspiracje do sprawowania władzy konserwatorskiej, umacniając za to współpracę z urzędowymi konserwatorami – wojewódzkim i miejskim – wchodzącymi niejako „z urzędu” w skład Komitetu. Procesy decyzyjne w Komitecie są klarowne: materiały dostarczane przez władze konserwatorskie i służby Wojewody Małopolskiego odpowiedzialne za obsługę finansową Narodowego Funduszu (do 2009 r. w postaci Zarządu Rewaloryzacji Zespołów Zabytkowych Krakowa) są oceniane i konfrontowane przez członków Komitetu, który – poprzez swe specjalistyczne komisje, we współpracy z administracją wojewody i urzędowymi konserwatorami – opracowuje projekty rocznych i wieloletnich planów finansowo-rzeczowych, korygowane następnie w dwustopniowym postępowaniu: przez Prezydium i Zebranie Plenarne.

Doktrynalne podstawy działalności Komitetu – to niezmiennie międzynarodowe konwencje: *Karta Ateńska Ochrony Zabytków* z 1931 r. i *Karta Wenecka* z 1964 r. Dokumenty te – których rozwinięciem są późniejsze ustalenia międzynarodowych gremiów konserwatorskich – jako ogólny spis zasad postępowania nie powinny ulegać zmianom, wymagają jednak interpretacji w wielu kwestiach szczegółowych. Można stwierdzić, że Społeczny Komitet w swej praktyce w pełni podziela przekonania swego członka, śp. dra Mariana Korneckiego, w sprawie „granic, jakiej nie powinna przekraczać interwencja i aranżacja konserwatorska”. Podziela też przekonanie wybitnego polskiego teoretyka ochrony zabytków doby dwudziestolecia międzywojennego Alfreda Lauterbacha (1884–1943), który w roku 1929 pisał: „Teoretycznie uznaje się tylko konserwację, praktycznie – nie można ominąć restauracji.

ko w dwóch wypadkach – albo przy gmachach doskonale zachowanych, albo przy tzw. zabytkach martwych, tj. ruinach, poza tym będzie zawsze nieodzowną mniejszą lub większą restauracja, którą dzisiaj wstydlivość czy też obłuda nazywa konserwacją, albowiem między wymianą jednego metra kwadratowego zwietrzałych cegieł a wymianą całej ściany nie ma istotnej różnicy”⁴⁹. Wiązanie konserwacji z restauracją to wierność wymowie zabytku jako autentycznego dokumentu historii w jego fizycznej, substancjalnej sferze, która nie oznacza jednak rezygnacji z ambitnych zamierzeń rekonstruowania fragmentów udokumentowanych w toku interdyscyplinarnych badań naukowych: historycznych, archeologicznych, architektonicznych, stratygraficznych tynków (i innych w razie potrzeby). Wbrew „radykałom” nie należy sądzić, że każde wtórne uzupełnienie musi być na pierwszy rzut oka odmienne od oryginału; musi być natomiast udokumentowane przynajmniej (co nie znaczy, że tylko) w dostępnych dla badań dokumentacjach przeprowadzonych prac.

I tutaj rysuje się problem ogólnego schematu postępowania konserwatorskiego, wchodzący w zakres pojęcia „rewaloryzacji”, stosowanego przez Społeczny Komitet w tym sensie, jaki przed niemal 40 laty nadała mu śp. dr Hanna Pieńkowska.

Etap pierwszy – to okres badań naukowych, których specyfikę określa charakter obiektu (względnie zespołu obiektów, a nawet całego układu urbanistycznego). Uczestnikami zespołu badawczego – wciąż ze sobą współpracującymi i wymieniającymi informacje – winni być: historyk sztuki, architekt – specjalista w dziedzinie badań architektonicznych, archeolog, artysta-konserwator – specjalista w zakresie badań stratygraficznych tynków. Ostatecznym elementem opracowania winna być dokumentacja naukowa, a jej celem – opracowanie programu konserwatorskiego. Wnioski konserwatorskie – przedstawione do zatwierdzenia wojewódzkiemu konserwatorowi zabyt-

⁴⁹ A. Lauterbach, *Restauracja zabytków architektury*, [w:] tegoż, *Pierścień sztuki*, Warszawa 1929, s. 228.

ków – muszą być precyzowane wyłącznie w oparciu o ustalenia pewne, nie budzące wątpliwości. Zespół autorski ma oczywiście prawo do rozważań teoretycznych i stawiania hipotez; żadna jednak hipoteza nie może stać się podstawą dla opracowania projektu.

Zespół badawczy opracowując wnioski konserwatorskie dokonuje selekcji wartości historycznych i artystycznych (a mówiąc językiem Riegla: historycznych, artystycznych i starożytniczych), zawartych w badanym obiekcie. Wykluczając jakiegokolwiek odtwarzanie „stanu pierwotnego” – nie można rezygnować z postulatów likwidacji przekształceń degradujących obiekt, związanych np. ze zmianą pałacu w kamienicę czynszową czy świątyni w magazyn.

Kolejny etap – to opracowanie projektu, a więc programu postępowania konserwatorskiego. Autor (zespół autorski) winien tu ściśle współpracować z zespołem badawczym; w razie konieczności winien on podjąć dodatkowe badania, precyzujące lub korygujące wnioski konserwatorskie.

Projekt – po zatwierdzeniu przez wojewódzkiego konserwatora zabytków i zaakceptowaniu przez właściciela – winien stać się podstawą realizacji. Etap ten – praktycznie najważniejszy, bo przynoszący „widoczne” efekty – nie może inaugurować cyklu konserwatorskiego, lecz musi być jego ogniwem, poprzedzonym przez oba wyżej omówione etapy. Realizacja winna być kontrolowana przez zespoły autorskie odpowiedzialne za pierwsze dwa etapy: badawczy i projektowy. W toku prac mogą zaistnieć podstawy dla korygowania projektu, a nawet do przeprowadzenia uzupełniających badań.

W toku wszystkich trzech etapów prac winny odbywać się ich kontrole, sprawowane przez władze konserwatorskie, właściciela bądź użytkownika odnawianego zabytku, nadzór badawczy i projektowy oraz Komisję Programowania i Oceny Realizacji Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa (w wypadku udziału środków Narodowego Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa). Ewentualne wnioski precyzowane podczas kontroli winny być podstawą dla korekt realizacyjnych.

Po ukończeniu prac i ich odbiorze (dokonanym z udziałem wymienionych wyżej podmiotów) – winien nastąpić ostatni etap cyklu konserwatorskiego: opracowanie dokumentacji powykonawczej, podsumowującej wszystkie etapy postępowania; tu właśnie jest szczególne miejsce na dokumentację dokonanych zmian, uzupełnień, zakresu dokonanych rekonstrukcji, z określeniem ich naukowych podstaw.

Całość procesu wieloetapowego postępowania konserwatorskiego można ująć graficznie.

Szerszego zdefiniowania wymaga ochrona substancji zabytkowej. Winna ona polegać na:

- 1) maksymalnym stopniu zachowania autentycznych substancji i historycznych konstrukcji, nie tylko w partiach „widocznych”, lecz i „na co dzień” niedostępnych dla odbiorcy; nie można zatem akceptować stawianych niekiedy też (Alfredo Barbacci) o dopuszczeniu wymiany niewidocznych elementów konstrukcyjnych (np. zastępowanie zabytkowej więźby dachowej przez nowe konstrukcje);
- 2) ochronie stratygrafii zabytkowych tynków, co wymaga ograniczenia badań stratygraficznych do sond, obejmujących niewielkie powierzchnie; usuwanie warstw dopuszczalne jest jedynie w wypadku udokumentowania ich nikłych walorów historycznych i artystycznych; stosowanie transferów malowideł ściennych jest zatem dopuszczalne jedynie w wyjątkowych wypadkach, uzasadnionych niemożliwością do powstrzymania destrukcją lub wyjątkowo wysokimi walorami warstwy „spodniej”, wymagającej ekspozycji po usunięciu warstwy „wierzchniej”;
- 3) ochronie warstw archeologicznych jako obiektywnego zapisu historii, który winien być dostępny dla interpretacji badawczych nie tylko współczesnych, lecz i przyszłych pokoleń. Analogicznie, jak w wypadku innych badań niszczących (stratygrafii tynków, architektonicznych), należy ograniczyć się do sondażu niezbędnych dla właściwego opracowania programu konserwatorskiego; zaspokojenie pasji badawczych nie może być

Etap	Interdyscyplinarne badania naukowe	Projektowanie
I. Interdyscyplinarne badania naukowe	Badania: – historyczne, – archeologiczne, – architektoniczne, – stratygraficzne tynków, – inne. Opracowanie dokumentacji naukowej z wnioskami konserwatorskimi	
	Zatwierdzenie wniosków konserwatorskich przez wojewódzkiego konserwatora zabytków	Zapoznanie się z dokumentacją badawczą i zatwierdzonymi wnioskami konserwatorskimi przez zespół projektujący; zapoczątkowanie konsultacji pomiędzy zespołami badawczym a projektującym
II. Opracowanie projektu (programu postępowania konserwatorskiego)	Współpraca zespołu badawczego z zespołem projektującym; ewentualne badania uzupełniające	Opracowanie projektu (programu postępowania konserwatorskiego) w oparciu o zatwierdzone wnioski konserwatorskie i współpracę z zespołem badawczym
		Zatwierdzenie projektu (programu postępowania konserwatorskiego) przez wojewódzkiego konserwatora zabytków
III. Realizacja	Współpraca zespołu badawczego z wykonawcą; ewentualne badania uzupełniające	Współpraca zespołu projektującego z wykonawcą; ewentualne projekty uzupełniające
IV. Dokumentacja powykonawcza		

Wykonawstwo konserwatorskie	Dokumentacja powykonawcza
	Gromadzenie materiałów badawczych
	Gromadzenie materiałów przez zespoły badawczy i projektujący
Zapoznanie się z dokumentacją badawczą i projektem (programem postępowania konserwatorskiego) przez zespół wykonawczy	
Interdyscyplinarna realizacja konserwatorska w oparciu o zatwierdzony projekt oraz konsultacje z zespołami badawczym i projektującym	Gromadzenie materiałów przez zespoły badawczy i projektujący oraz wykonawcę
Odbiór prac przez władzę konserwatorską; ewentualna realizacja zastrzeżeń konserwatorskich	
	Opracowanie dokumentacji powykonawczej przez zespół badawczy, w konsultacji z zespołem projektującym i wykonawcą
	Odbiór dokumentacji powykonawczej przez władzę konserwatorską

usprawiedliwieniem poszerzania badań (klasycznym przykładem konfliktu między ochroną wartości archeologicznych a pasjami badawczymi jest spór o podpiwniczenie krakowskiego Rynku Głównego⁵⁰).

Ekspozycja odkryć badawczych nie powinna przynosić „preparatów” konserwatorskich. Należy krytycznie ocenić niektóre realizacje krakowskie z lat 70. i 80., np. całkowicie ahistoryczne „wypreparowanie” fasady pałacu kapitulnego przy ul. Kanoniczej 5 z niezrozumiałą dla odbiorcy ekspozycją śladu wykusza (il. 8). Nie można też akceptować zacierania, zniekształcania i niszczenia – dla celów ekspozycyjnych – historycznych układów funkcjonalnych. Pod tym względem zasadnicze zastrzeżenia budzi projekt ekspozycji piwnic Kramów Bogatych jako amfiladowego ciągu pomieszczeń, podczas gdy nie były one ze sobą powiązane, a dostępne jedynie indywidualnie, poprzez zejścia „od góry”.

Z tychże powodów krytycznie oceniamy dziś niektóre dzieła naszych poprzedników, na przykład dokonaną w latach 1973–1978 aranżację reprezentacyjnego wnętrza na pierwszym piętrze kamienicy „Pod Świętą Anną” (dziś Dom Polonii) przy Rynku Głównym 14⁵¹, gdzie jednocześnie pokazano dwa równorzędne plastycznie elementy: belkowy strop gotycko-renesansowy z I. połowy XVI w. oraz wczesnoklasycystyczny wystrój z arkadami na kolumnie i „pompejańskimi” malowidłami na ścianach z ostatnich lat XVIII stulecia (il. 9).

Granica między błędem – ahistorycznym preparatem – a właściwą ekspozycją elementów z różnych faz jest mimo wszystko wyraźna: należy jednak przyjąć dominację jednej fazy historycznej, najczęściej zdeterminowanej przez stan zachowania, nad innymi, ukazywanymi dyskretnie. „Spoiwem” dla elementów pochodzących z różnych okresów może być współczesna aranżacja plastyczna, która jednak

⁵⁰ B. Krasnowolski, *Dlaczego nie wolno podpiwniczać krakowskiego Rynku?*, „Biuletyn Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa” 54, 2005, s. 105–108.

⁵¹ Dane historyczne w oparciu o: W. Komorowski, A. Sudacka, *Rynek Główny w Krakowie*, Kraków 2008, s. 279–280.

8. Fasada pałacu
kapitulnego,
ul. Kanonicza 5.
Fot. autor

nie może wybijać się na plan pierwszy. Pokutująca niekiedy teza, jakoby współczesny projektant miał podobne prawa do zaznaczenia swej indywidualności jak budowniczowie i artyści działający w minionych wiekach, tworzący kolejne, historyczne nawarstwienia, jest z gruntu fałszywa. Teza taka nie liczy się bowiem z faktem, że w minionych okresach nie istniało pojęcie zabytku, o przekształceniach decydowały zatem czynniki określone już przez Witruwiusza jako funkcjonalność, konstrukcja i piękno (rozumiane oczywiście subiektywnie, zgodnie z gustem

9. Sala w kamienicy
„Pod św. Anną”.
Fot. M. Grychowski

epoki). Uwzględnienie wartości zabytkowej i postępujący systematycznie w świecie nowoczesnym od końca XVIII w. rozwój świadomości konserwatorskiej, to czynniki, które winny zmusić współczesnego projektanta – architekta, artystę, konserwatora – do pokory wobec przekazanego mu dzieła przeszłości; do pokory wobec zabytku.

Doskonałym przykładem właściwego działania scalającego w jednolitą całość różnorodne elementy jest stworzona przez artystę-konserwatora dra Józefa Furdynę aranżacja wnętrza bożnicy Kupa na Kazimierzu (il. 10). Dominującemu efektowi wystroju z końca XIX w. i lat międzywojennych XX stulecia podporządkowano tu dyskretnie ukazane „odkrywki” z dekoracją malarską z czasu budowy (ok. 1640 r.), korespondujące z architekturą aron-ha-kodesz. Podobnym, pozytywnym przykładem jest aranżacja fasady Pałacu Biskupa Erazma Ciołka przy ul. Kanoniczej 17 dokonana według wytycznych dra Andrzeja Fischingera, w oparciu o precyzyjne, interdyscyplinarne ustalenia badawcze. Elementem dominującym jest tu kolorystyczne

rozwiązanie z połowy XVIII w., wprowadzone staraniem biskupa Andrzeja Stanisława Kostki Załuskiego, elementem podporządkowanym – kamieniarka z doby biskupa Ciołka (ok. 1505 r.): renesansowy portal autorstwa Franciszka Florentczyka, zrekonstruowane według zachowanych elementów późnogotyckie obramienia okienne oraz późnogotycka tablica fundacyjna zrekonstruowana według zachowanego oryginału (zob. artykuł Waldemara Niewaldy w niniejszym tomie, il. 1). Obie te realizacje – powołane tu przykładowo – uznać należy za doskonałą ilustrację tezy dra Mariana Korneckiego o granicach aranżacji konserwatorskiej.

DOKTRYNY
KONSERWATORSKIE
A DOŚWIADCZENIA
SPOŁECZNEGO
KOMITETU
ODNOWY
ZABYTKÓW
KRAKOWA

10. Wnętrze
bożnicy Kupa
po konserwacji.
Fot. M. Grychowski